

הרב זאב שמע

יישוב הומוגני או הטרוגני?

הקדמה

במדינת ישראל יש גידול מתמיד באוכלוסייה, משנה לשנה.² אחד האמצעים בהם משתמשת המדינה לפתרון מצוקת הדיור הוא הקמת יישובים חדשים או שכונות חדשות בערים קיימות. אחת ההתלבטויות העולות היא, האם עדיף להקים יישובים או שכונות נפרדים, או מקומות יישוב המאוכלסים בציבורים שונים.³ מחקר זה נועד לעסוק בשאלות ההלכתיות-חברתיות הקשורות להקמת יישובים מעורבים או דתיים, שכונות הומוגניות או הטרוגניות מבחינה כלכלית.⁴ המאמר שלפנינו יעסוק בשאלה, אם לפי ההלכה נכון להקים יישוב הטרוגני? שאלה זו מתפרטת למספר שאלות משנה:

- (א) האם מבחינה הלכתית יש תוקף לדרישה לקיים יישוב הומוגני בגלל חששות שונים, כדוגמת 'הרחק משכן רע' ו'שמא ילמד ממעשיו'?
- (ב) האם יש ערך מוסף במגורים ביישוב הטרוגני בהיבטים חברתיים (סוציו-אקונומיים)?
- (ג) האם נכון או ראוי לקיים מערכת חינוך שהיא דתית והטרוגנית בכך שהיא מאפשרת קליטת ילדים מספקטרום רחוב מאוד של בתים?
- (ד) לאור הדיונים ההלכתיים-חברתיים של המאמר, מהם הפרמטרים שלאורם ראוי ונכון שיפעלו ועדות קבלה ביישובים?

א. 'הרחק משכן רע'

נתאי הארבלי (אבות פ"א מ"ז) מדריך את האדם: 'הרחק משכן רע'. הרמב"ם (הל' אישות פ"ג הט"ו) פוסק על סמך דברים אלו:

1. תמצית מאמר אשר אמור להתפרסם בספר 'יושביה עליה' - בהוצאת מרכז תורה ומדינה. הנושאים הנדונים במאמר זה מקבילים במספר מאפיינים לשאלת השתלבותו של גרעין תורני בשכונה או בעיר, וכן להצדקת ועדות קבלה של יישובים.
2. על פי הנתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 2021 (פרסום של הלשכה מכ"ז טבת התשפ"ב, 30.12.21, 447/2021), היה גידול של האוכלוסייה ב-1.7% בהשוואה לשנה שלפניה, ובשנת 2022 האוכלוסייה גדלה ב-2.2% (פרסום ה' טבת התשפ"ג, 29.12.22, 426/2022).
3. תוכנית אסטרטגית לדיור לאוכלוסייה החרדית 2016-2035, בהוצאת משרד הבינוי והשיכון והמכון החרדי למחקרי מדיניות, אדר א' תשע"ו - פברואר 2016, עמ' 18: 'על רקע טעמים אלו, מסכימים חוקרי החברה ומתכנני הערים בישראל כי נכון להמציא לקהילה החרדית פתרונות דיור ייעודיים ומובחנים. עם זאת, קיימת מחלוקת באשר לאופי הפתרונות המוצעים: יש הסבורים כי נכון להקים ערים חרדיות הומוגניות, ויש הסבורים כי נכון לפעול להקמתן של ערי פסיפס, תוך כינון שכונות חרדיות בתוך יישוב כללי'.
4. על התקנות הקיימות בחוק המאפשרות להקים יישובים על סמך מאפיינים ייחודיים (ועדות קבלה). ראה הצעת חוק לתיקון פקודת האגודות השיתופיות (מס' 8) התשע"א, (2011). החוק הוטמע בסעיפים 36-66 לפקודת האגודות השיתופיות.

האיש שאמר איני דר במדור זה מפני שבני אדם רעים או פרוצים או גוים בשכונתי ואני מתירא מהם שומעים לו... שכך צוו חכמים הרחק משכן רע. ואפילו היה המדור שלה, מוציאה ממנו ושוכן בין בני אדם כשרים...⁵

באחרונים יש שתי גישות כיצד להבין את ההנחיה שלא לגור ליד שכן רע: הרב מנחם מנדל שניאורסון⁶ מסביר את כוונת הרמב"ם באומרו 'צוו חכמים' כהדרכה כללית, להישמר משכנים רעים, ולא כהלכה פסוקה.⁷ ההחלטה בצד מי לגור הינה החלטה אישית שבה אדם צריך לשקול האם ואיזה נזק רוחני ייגרם לו כתוצאה מיחסי שכנות אלו.⁸ ברם, יש מי שרואה את דברי הרמב"ם כהלכה פסוקה.⁹ ה'מחנה חיים' (מהדורה תליתא חו"מ סי' כד) נשאל על יהודי שיש לו אפשרות להשכיר דירה לגוי או לישראל מומר והוא פוסק על פי דברי הרמב"ם הנ"ל:

'שצריך ירא השם להתרחק מן הרשע... אסור לישראל ירא א-לוקים לקבל שכן רע...'¹⁰

ב. מגורים ליד מחללי שבת

יהודים שגרים בצד גוי נדרשים לשכור את מקומו של הגוי כדי שיוכלו לטלטל בחצר.¹¹ מטרתה של גזירה זו היא להרחיק את היהודי מהגוי על מנת שלא ילמד ממעשיו.¹² הלכה זו נפסקה גם ביחס ליהודי מחלל שבת כמבואר ב'שלחן ערוך'.¹³ הדיון על מעמדם של יהודים שאינם שומרי שבת כיום מורכב יותר מהדיון על מעמדו של יהודי כזה בדורות הקודמים. מורכבות זו באה לידי ביטוי במה שנפסק (שו"ע, או"ח סי' שפה סעי' א): 'צדוקי הרי הוא כישראל ומבטל רשות...'. ה'משנה ברורה' (שם, ס"ק א), מסביר שלדעת ה'שלחן ערוך' דין הצדוקי כישראל אף על פי שהוא בוודאי מחלל שבת בפרהסיא באיסורי דרבנן, 'שמוחזק כך מימי אבותיו ומנהג אבותיו בידו'. כלומר, מכיוון שהוא אינו מחלל שבת

5. וכן עיין רמב"ם, הל' דעות פ"ו ה"א שכתב: 'דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר ריעיו וחביריו ונוהג כמנהג אנשי מדינתו, לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים... ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך כדי שלא ילמוד ממעשיהם...'
6. קובץ הערות וביאורים, גל' ז, עמ' 112.
7. עיין דברי פרופ' אביעד הכהן במאמרו 'הרחק משכן רע' - על בחירת מקום מגורים בדלניים, הלכה והכלה, משפט וחברה, עמ' 107, ז, בהוצאת מכללת אורות תשע"ה, וראה גם אביעד הכהן, 'ציוו חכמים' - פרק בלשונו הרמב"ם בספר משנה תורה, שנתון המשפט העברי יד-טו (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 120-113.
8. על הקושי שבבחירת מקום מגורים שמתאים לאדם מבחינה דתית, עיין הרב דוד שפרבר, שו"ת אפרקסתא דעניא, ח"א סי' צח.
9. הרב נתן גשטטנר, שו"ת להורות נתן, ח"ב סי' קטז, לכאורה גם נוקט שיש חובה להתרחק משכן רע: 'וכן אמרו (אבות א' ז') הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע עיין שם. ואמרו (כתובות עב א) אין אדם דר עם נחש בכפיה'. ברם, השאלה שבה הוא דן היא באדם שקנה דירה והקבלן התחייב שכל השכנים יהיו דתיים והתברר שחלקם אינם דתיים והעילה לביטול המכירה היא מקח טעות. בנידון דידן מדובר על אדם שיודע מי יהיו שכניו וייתכן שבכהאי גוונא ההרחקה משכן רע היא הדרכה בלבד ואין לראות בה איסור גמור.
10. וכן הביא מדבריו שו"ת שיח יצחק, סי' מד.
11. שו"ע, או"ח סי' שפב סעי' א.
12. עירובין סב ע"א.
13. שו"ע, או"ח סי' שפה סעי' ג.

במזיד, ועושה זאת מתוך הרגל, דינו כאנוס. אמנם ה'משנה ברורה' עצמו פוסק שאין דינו כישראל ואין מועיל ביטול רשותו, 'כדי שלא ילמד ממעשיו' (שער הציון ס"ק ב).¹⁴ אחרונים אחרים חלקו על ה'משנה ברורה'.¹⁵ ב'הגהות רבי עקיבא איגר' (שם, סעיף ג) הביא:

בחדושי אבן העזר... דמ"מ להחמיר דינו כישראל, דיחיד במקום מומר אוסר, דאף על פי שחטא ישראל הוא. ובזה מהני ביטול כיון דהאיסור רק מכח דדנין אותו כישראל.

'אבן העזר' סובר שההלכה הקובעת שישראל מומר 'הרי הוא כעכו"ם' נאמרה רק להחמיר (כגון במקרה שיש שני מומרים, שיש להשכיר כמו בגויים) אך לא להקל, ולכן שכנות של ישראל יחידי שהוא מומר אוסרת בלא עירוב, ובמקרה זה מועיל ביטול (כמו בישראל) ואין צורך בשכירות כמו גוי. גם ה'חזון איש' (הל' עירובין סי' פז ס"ק יד) חלק על ה'משנה ברורה':

ותינוק שנשבה בין העכו"ם דינו כישראל ושחיטתו מותרת שהוא בחזקת שאם יודיעוהו וישתדלו עמו כשיעור השתדלות שהיה ראוי לשוב לא יזיד לבלתי שוב... [ובמ"ב סי' שפה... כתב דדעת כל הפוסקים, דגם צדוקי מחלל שבת בפרהסיא דינו כעכו"ם לענין ביטול רשות, ותמה על הב"י והט"ז והמ"א שהקלו... ומה שטען שסוף סוף שייך שלא ילמוד ממעשיהם אין זו טענה, דלא אמרו חכמים אלא במי שדינו כעכו"ם ולא בכל מתנהג בדרך עקש...] וכמו כן אותן שאבותיו פירשו מדרכי ציבור והוא נתגדל ללא תורה דינו כישראל לכל דבר...

ה'חזון איש' סבור שבאופן עקרוני גזירת 'שמא ילמד ממעשיו' נאמרה בעיקרה על גויים, ולא על ישראל שמוגדר 'תינוק שנשבה'. גם הרב קוק¹⁶ נשאל אודות חצר שבה דרים שני ישראלים ואחד מהם מחלל שבת, אם במצב כזה יש צורך לערב עירובי חצרות. מקורו של הספק הוא, האם מכיוון שרק אחד משני הדיירים מחלל שבת דינו כעכו"ם יחיד שאינו אוסר על הישראל,¹⁷ או שמא מכיוון שהוא ישראל אז 'דירתו דירה' וממילא אין אפשרות לערב. מסקנתו של הרב קוק היא לדון את היהודי המחלל שבת כישראלי בגלל שחילול שבת לא נראה כעבירה בעיניו של אותו יהודי, ולכן 'ראוי להקנותו עירוב בלא ברכה'.¹⁸ דבריו של הרב יעקב עטלינגר (שו"ת בנין ציון החדשות, סי' כג) מצוטטים על ידי רבים כשינוי ביחסה של ההלכה למחללי שבת בדורות האחרונים:

14. ברם, יש לעיין בדעת המשנה ברורה הלכה למעשה לאור דבריו שם בביאור הלכה ד"ה או לחלל שבתות שכתב: 'היינו כשעשה זה בפריקת עול, אבל אם הוא מוטעה בדבר שחשב שמותר לו לעשות כן מסתברא שאין זה בכלל מומר'.

15. ישנם דיונים רבים באחרונים סביב שאלה זו. עיין שו"ת משיב דבר, ח"א סי' כו; שו"ת חלקת יעקב, או"ח סי' קפב; שו"ת בצל החכמה, ח"ב סי' כב, שאכן דנו מחלל שבת כגוי, אך מנגד יש שחלקו על פסיקה זו - שו"ת משנה שכיר, או"ח סי' קלג, והדעות שהבאנו לעיל.

16. שו"ת אורח משפט, סי' פב.

17. רמב"ם, הל' עירובין פ"ב ה"ט.

18. ועיין שו"ת עזרת כהן, סי' מד, עמ' קעז, ביחס ליהודי אמריקה שמחללים שבת, וכן ראה דבריו באגרות ראייה, ח"א אגרת קלת. וכן ראה מאמרו של הרב נריה גוטל 'הדור בהלכות הראייה', סידרא, יז בהוצאת בר אילן, תשס"א-תשס"ב, עמ' 23-61.

לפושעי ישראל שבזמנינו לא ידענא מה אדון בהם... עד שברובם חלול שבת נעשה כהיתר... ויש בהם שמתפללים תפילת שבת ומקדשים קידוש היום, ואח"כ מחללים שבת במלאכות דאורייתא ודרבנן. והרי מחלל שבת נחשב כמומר בלבד מפני שהכופר בשבת כופר בבריא ובורא וזה מודה ע"י תפילה וקידוש. ומה גם בבניהם אשר קמו תחתיהן אשר לא ידעו ולא שמעו דיני שבת שדומין ממש לצדוקין... והם כתינוק שנשבה לבין עובדי כוכבים...

רבים מהאחרונים טוענים שכיום בשאלות רבות אין מקום להתייחס ליהודים שהם מחללי שבתות כעכו"ם.¹⁹ ברם, יש אחרונים שמתייחסים למחללי שבת גם בזמן הזה כעובדי עבודה זרה כמו שו"ת מנחת אלעזר (ח"א סי' עד) שכתב:

וא"כ כשמחלל במלאכה במזיד בפרהסיא הרי הוא כופר בשביתת הקדוש ברוך הוא בשבת ששביתת הקדוש ברוך הוא היה כל הלילה וכל היום יום השביעי ומה אהני בקידוש שעושה וכי יש שביתה לחצי שבת ישתקעו הדברים ולא יאמרו להקל עי"ז ביינו.²⁰

מחלוקת זו משליכה על השאלה האם ראוי להתרחק משכנות עם מחללי שבת. אם כי נראה שגם לסוברים שאין לראות מחלל שבת כעובד עבודה זרה, לא יצאנו מידי חשש 'שמא ילמוד ממעשיו'. המחלוקת בין ה'משנה ברורה' שהחמיר, 'לחזון איש' ואחרונים נוספים שהקלו בכך, נוגעת בשאלה יסודית, וכפי שניסח את הדברים הרב ישראל וינמן (תינוק שנשבה בימינו, מרפא לשון ח"ח, עמ' סה-סו):

ונלע"ד דנמצינו למדים דיש מחלוקת ביסוד הדבר בין המשנ"ב והחזו"א... החזו"א סובר דאע"פ כן אין להרחיק אותם אפילו אם זה מסכן את עצמנו. ודעת המשנ"ב דקודם צריך לחוש לעצמנו ולגזור עליהם... שמא ילמד ממעשיהם... וצריך לומר דדעת החזו"א הוא שלא יתקנו חכמים ע"פ הלכה דבר שבעצם מרחיק יהודי מהמחנה שלנו ומקשה עליו עוד יותר הסיכוי לחזור בתשובה, אע"פ שאצלנו קיים החשש שמא ילמד ממעשיו.

לדעת ה'חזון איש' החובה לשכור מיהודי מחלל שבת את רשותו, תגרום לכך שיהודים שומרי תורה ומצוות לא יגורו ליד יהודים אלו, ריחוק זה יפגע במערכת היחסים שבין שומרי תורה ומצוות וכאלו שאינם ובכך יתרחקו יותר מהתורה. ולכן אין להעדיף את הרחקתו של היהודי שומר תורה ומצוות ממחלל השבת, כי בכך בפועל גם גורמים להרחקת המחלל שבת מהציבור ששומר תורה ומצוות.

ג. הפרדת הקהילות בעת החדשה

שני הנידונים הקודמים עסקו בעיקר ביחסי שכנות בין אנשים פרטיים. 'הפרדת הקהילות' בעת החדשה הציפה את השאלה האם יש איסור בהתאגדות קהילתית רחבת היקף עם

19. עיין שו"ת יהודה יעלה, יו"ד נ; שו"ת מלמד להועיל, ח"א סי' כט; שו"ת יביע אומר, ח"א יו"ד סי' יא; ח"ז או"ח סי' טו; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ח סי' יח; מנחת אשר, ח"א סי' י', ועיין מאמרו של הרב דוד בן זיון 'יינו של מחלל שבת', תחומין כה, עמ' 381-391.

20. פרי מגדים, יו"ד סי' קכח משבצות זהב ס"ק לט; שו"ע הרב, יו"ד סי' קכח סעי' נב, וכן שו"ת רב פעלים, ח"ב או"ח סי' יח, ועוד.

יהודים שחדלו להאמין ביסודות היהדות.²¹ הנצי"ב (שו"ת משיב דבר, סי' מד) התנגד להפרדה זו וכינה אותה 'קשה כחרבות לגוף האומה וקיומה'. גם הרב יצחק דב במברגר שהיה הרב הראשי במדינת וירצבורג התנגד לרעיון זה.²² בעקבותיהם הלכו גם הרב אברהם יצחק הכהן קוק שהתנגד,²³ וגם בנו הרב צבי יהודה.²⁴ אולם מנגד היו שתמכו בהפרדה כמו הרש"ר הירש,²⁵ וה'חתם סופר'.²⁶ הקמת יישובים נפרדים שמקבלים אליהם תושבים על בסיס הגדרה דתית, היא לכאורה 'הפרדת הקהילות' שאותה שלל הנצי"ב מוולאז'ין, מפני שהיא יוצרת קהילות סגורות ומונעת שותפות של עם ישראל בקהילה אחת.²⁷ ברם, נראה שיש לחלק בין הנידונים: המחלוקת ביחס ל'הפרדת הקהילות' נוגעת להוצאת ציבורים וקהילות מכלל ישראל בגלל פגיעה עקרונית בתורה, ולאסור לקיים עימם יחסי גומלין בנושאים ציבוריים, כגון סירוב להקמת מועצת קהילות משותפת. הקמת קהילות על בסיס חברתי ורוחני כמו ביישובים ושכונות המיועדות לציבורים מסוימים אין בה משום 'הפרדת הקהילות' משום שההפרדה היא רק על בסיס חברתי ומחשש להתדרדרות רוחנית, ואינה מיועדת למנוע שיתופי פעולה בתחומים אחרים כמו הקמת מועצה דתית משותפת עם יישובים סמוכים.²⁸ גם לדברי המצדדים ב'הפרדת

21. 'הפרדת הקהילות' הוא כינוי למהלך שאירע בחלק מיהדות אירופה במחצית השנייה של המאה ה-19, ובו התפצלו הקהילות היהודיות לפי זרמים דתיים. חלקים ביהדות האורתודוקסית סברו שהפיצול הוא חובה הלכתית, בשל איסור להשתייך למוסד קהילתי משותף יחד עם רשעים (בפועל אירעו פיצולים כאלו בהונגריה וגרמניה).

22. על הפרדת הקהילות, ראה 'מחלוקת שסופה להתקיים - הוויכוח סביב הפרישה מהקהילה (1877): חלופת מכתבים גלויים בין הרבנים שמשון רפאל הירש ויצחק דב הלוי (זליגמן בער) במברגר'. תרגום, הקדמה והערות - ד"ר מאיר סידלר, עורך - פרופ' שלמה שפיצר, אוניברסיטת בר-אילן (2005); פרופ' יעקב כ"ץ, 'הקרע שלא נתאחה - פרישת האורתודוקסים מכלל הקהילות בהונגריה ובגרמניה', מרכז זלמן שזר, ירושלים 1995.

23. מאמרי הראיה, ח"א קונטרס ישוב משפט, עמ' 55-61 וכן באורות התחיה, פרק כ. יש להעיר שהרב קוק ב'פרק בהלכות ציבור' (מאמרי הראיה, ח"א, עמ' 58) משבח את מאבקם של התומכים בהפרדת הקהילות, ייתכן שלדעתו יש להבחין בין מאבק ברפורמה (המאבקים שהתחוללו בהונגריה ו בגרמניה במאה ה-19), לבין מאבק ביהודים שתומכים בציונות (על רקע פיצול קהילות בקלויזנברג שבהונגריה בגין תמיכת הרב שמואל גלזנר בתנועה הציונית בשנת 1920).

24. לנתיבות ישראל, ח"ב, עמ' פג-פד.

25. שמש ומרפא, סי' מו.

26. שו"ת חתם סופר, ח"ו סי' פט.

27. ראה שיחות הרב צבי יהודה, חוברת 'בענייני התיישבות', עמ' 25, שדן בשאלות שונות בקבלת אנשים שאינם שומרי תורה ומצוות ליישובים. ועיין במאמר המלא (לעיל הערה 1) שם הרחבנו אודות תשובות אלו.

28. הדברים מבוססים על הנאמר בספר תורת הנצי"ב, עמ' מא, שם הרב צבי אלימלך נויגרשל מסכם את יחסו של הנצי"ב כלפי פורקי עול: 'את היחס הנכון כלפי עוברי עבירה קובע הנצי"ב על פי דרשת הפסוק במשלי א טו: 'בני אל תלך בדרך אתם מנע רגלך מנתיבתם' פירוש 'דרך' היא כבושה לרבים 'נתיב' הוא דרך ליחיד, והזהיר הכתוב אשר בדרך הרבים אע"ג שאי אפשר למנוע דרך מאותו דרך רבים מ"מ אל תלך אתם אחוזי יד מה שאין כן בנתיבה שלהם שהוא דרך מיוחד להם מנע רגלך ממש'. בתחומים כלליישראלים יש מקום לשיתוף פעולה תוך הסתייגות משיתוף פעולה חברתי מחשש של השפעה רעה. אבל יש להימנע משיתוף פעולה עם פורקי עול בתחומי הדת והרוח. כאשר הם קובעים דפוסים ודרכים חדשים... אבל גם כאן מזהיר הנצי"ב 'ואם כי אין להתקוטט עמם וכמו דכתיב אל תתחר במרעים' כלומר, אין להחזיק במחלוקת חריפה 'אבל יש להזהר שלא להכשל בחברתם'. תפיסת

הקהילות' כמו הרש"ר הירש, מסתבר שיש הבחנה בין יחסי חברות ושכנות תקינים בין יהודים שומרי תורה ומצוות לבין כאלו שאינם, ובין 'הפרדת הקהילות'. וכך הוא כותב במכתב המובא בספר 'מחלוקת שסופה להתקיים - הוויכוח סביב הפרישה מהקהילה (1877): חלופת מכתבים גלויים בין הרבנים שמשון רפאל הירש ויצחק דב הלוי (זליגמן בער) במברגר' (עמ' 8):

הפרישה העומדת כאן לדיון הינה פרישה מהשיתוף עם מינות ואפיקורסות, מהחיבור לשיטה הדוגלת בכפירה עקרונית באמונה ובהלכה היהודית. לא מדובר בפרישה מהקשרים החברתיים עם מינין ואפיקורוסין, עם המשתייכים לשיטת הכפירה באמונה ובהלכה היהודית...²⁹

לדידו, בשותפות בקהילה ישנה לגיטימציה לעקרונות שהם נגד התורה, ולכן היא אסורה מצד החזקת ידי עוברי עבירה. עם זאת, אפשר לקיים ידידות אישית סביב נושאים נייטרליים, וקל וחומר שכנות, שאין בהן מתן לגיטימציה למעשיהם של השכנים.³⁰ לסיכום פרק זה עולה שסוגיית 'הפרדת הקהילות' אינה נוגעת לשאלת הפרדת יישובים על בסיס דתי. לסוברים שיש להתנגד ל'הפרדת הקהילות' הדבר מותר מפני שההפרדה אינה יוצרת ציבורים נפרדים ואוסרת שיתופי פעולה, אלא רק שמירה על מסגרת של אורח חיים יהודי.

גם למי שמצדד ב'הפרדת הקהילות', הפרדה זו אמורה רק כאשר ההתאגדות יוצרת מצב של החזקת ידי עוברי עבירה, אך לא כאשר מדובר על יחסי שכנות, או שיתופי פעולה בנושאים נייטרליים.

ד. שכנות כגורם להשפעה חיובית

הרב יהושע משה אהרונסון (שו"ת ישועת משה, ח"א סי' כא) מעלה שיקול נוסף למגורים משותפים והוא יכולת ההשפעה של האדם או הקבוצה על אנשים המתגוררים בסביבתם: ברם, העולים לערי ישראל, אעפ"י שלעת עתה רוב הנהלת העיר ויושביה הם חילוניים, מותר ומצוה לעלות ולהתיישב בתוכה ולייסד בתוכה שכונה ושיכון דתי חרדי, בכדי להוסיף כוח, להגיע בעזה"י במשך הזמן לרוב דתי ולהשפיע עד אז בכל הדרכים לטובת הענינים הדתיים שבעיר... לקרב לב אנשים שטרם נתערו מאבק ארץ העמים, לא יודעים דרכי השי"ת מפני שנתגדלו בין הגוים כתינוקות שנשבו, ואולי בכה"ג אין חשש שמא ילמדו ממעשיהם.

מגורים בצד אנשים שאינם שומרי תורה ומצוות הם דווקא הזדמנות לקרב אנשים ולסייע להם מבחינה רוחנית. ברוח דברים אלו כותב גם הרב יעקב אריאל (הערות לספר 'רעך כמוך' לר"א וסרמן, עמ' 249), בהקשרם של דברי ה'חזון איש' שהבאנו לעיל (פרק ב):

היסוד בדבר אחדות ישראל קובעת כי אין להביא להרחקה מוחלטת של אותם שאינם שומרי תורה ומצוות עמדה זו אינה נובעת מרפיון רוח כי אם מתוך אחריות לשמירת אחדות ישראל.²⁹

²⁹ ועיין שם עמ' 79.

³⁰ וראה הרב יהושע פולק, 'בעיות תכנון ובנייה בימינו', שערי צדק, ח"ו, עמ' 225: 'ר"ח קנייבסקי נשאל האם עדיף לקנות דירה יקרה באזור דתי שאין בו חילול שבת או דירה זולה יותר באזור שבו יש חילול שבת? והשיב שיקנה את הדירה הזולה וישם וילון'.

לדעת החזו"א לא גזרו על מגורים משותפים עם ישראל... למרות שלכאורה בישראל החשש ללימוד מדרכיו גדול יותר מאשר בגוי. ואולי טמון כאן רעיון, שאדרבה במגורים משותפים יש אחריות וסיכוי להשפעה חיובית, יותר משיש חשש להשפעה שלילית... מי שמתגורר בסביבה חילונית מתוך תודעה של שליחות דומה לשלוחי מצוה שאינם ניזוקין.³¹

לסיכום, ניתן לומר שכאשר ישנה הערכה שמגורים בסביבה הטרוגנית ישפיעו בצורה שלילית, ישנם פוסקים שאוסרים לגור במקום כזה. גם לסוברים שאין כאן הכרעה הלכתית, מודים שישנה הדרכה של חז"ל להתרחק מסביבה כזו. כאשר ישנה הערכה הפוכה (דהיינו שהשכנות יכולה להשפיע לטובה) נראה שמותר לגור במקום כזה.³²

ה. 'ויהיו עניים בני ביתך'

מלבד ההטרוגניות הדתית שנידונה בפרקים הקודמים, יש מקום לברר אם יש משמעות וערך בהטרוגניות חברתית-כלכלית:

יצירת אינטגרציה חברתית יכולה להתרחש בשכונה או יישוב שנבנים בדגמים שונים של דירות שיגרמו לאוכלוסיות מגוונות לגור אחת ליד השנייה,³³ או עידוד של גרעינים משימתיים. ההטרוגניות הסוציו-אקונומית אמורה לשפר מדדים שונים של השכבות היותר חלשות.³⁴ 'יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרווחה, ויהיו עניים בני ביתך...' (אבות פ"א מ"ה). כדי לממש את הנחייתו של יוסי בן יוחנן מסתבר שאדם צריך לגור בקרבת עניים. מגורים במקום שכזה מביאים לידי ביטוי את רצונו של הפרט לתרום לחברה.³⁵ מגורים המבדילים בין שכבות סוציו-אקונומיות מצמצמים באופן משמעותי את היכולת לעשות חסד ולהיטיב עם הנזקקים.³⁶ בנוסף לכך, היכרות קרובה מאפשרת נתינה

31. ועיין גם הרב מ"מ שניאורסון, ליקוטי שיחות, חלק כג, עמ' 465 המדריך כיצד ראוי לאדם לבחור מקום מגורים.

32. במחקר 'זהות דתית בבגרות' (המחקר נערך עבור ערוץ 7 ע"י ד"ר עידו ליברמן - סוציולוג, והרב יעקב כהן - פסיכולוג), ישנה התייחסות נרחבת לשאלת ההשפעה של מקום המגורים על מצבו הדתי של המתבגר שבית הוריו היה דתי. מסקנות המחקר (עמ' 59) מלמדות שסביבת המגורים משפיעה באופנים שונים על סוג האוכלוסייה, ולפעמים היא אפילו מביאה לתוצאות שונות מהמצופה. קישור לתוצאות המחקר הנוגע למקום המגורים באתר: <https://www.inn.co.il/news/501240>

33. תיקון 120 בחוק התכנון והבנייה שנחקק בשנת 2018 נועד להרחיב את הסמכויות של מוסדות התכנון לכלול בתוך מיזמי בניה יחידות דיור מוזלות, וכן הוספת בניות יחידות דיור שנועדו להשכרה במחיר מופחת ממחיר השוק.

(מתוך אתר הכנסת). https://fs.knesset.gov.il/20/law/20_lsr_489235.pdf.

34. ישנן כיום תיאוריות מבוססות התומכות ביצירת תמהיל חברתי על סמך ניסויים שנעשו במקומות שונים, ראה 'דיוור בר השגה כלים של תכנון סטטוטורי ומדיניות מקומית' - רחל אלטרמן, אמילי סילברמן, חיים פיאלקוף, 2012, בהוצאת הטכניון.

35. נימוק זה תואם את הטעם הראשון שמביא שו"ת להורות נתן, ח"ג ס' עב, להלכה ש'עניי עירך קודמין' וזאת בגלל 'דאין מעבירין על המצוות... והכי נמי כשיש עני בעירו נמצא דהמצוה לפניו'.

36. בשולי הדברים כדאי להזכיר את תוכחתו של הנביא יחזקאל (טז, מט) על הדמיון שבין חטאי עם ישראל לחטאת סדום ועמורה: 'הנה זה היה עון סדם אחותך גאון שבעת לחם ושלוח השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה'. הנביא מוכיח את עם ישראל על רצונם להקים חברה שאינה תומכת בעניים.

יעילה ומדויקת יותר בהתאם לצורכי הזמן והמקום.³⁷ אדם שאינו חי בסביבה שלה הוא תורם, לא יצליח לדייק את תרומתו (דוגמה לדבר תורם לגופים ומוסדות שפחות צריכים) ובמקרים גרועים יותר ייתכן שאף יזיק בתרומתו (כגון שתורם כסף לאנשים, שיעשו איתו דברים מזיקים במקום לתרום סל מזון).

1. מערכת חינוך – הומוגנית או הטרוגנית?

דילמה נוספת בהקמת יישוב הומוגני או הטרוגני, היא שאלת אופייה של מערכת החינוך.³⁸ התיישבות הומוגנית מאפשרת פתיחת מוסד חינוכי עם תנאי סף ידועים מראש, בעל אופי חינוכי מסוים. קבוצות הטרוגניות שונות מצריכות הקמת מוסד חינוכי עם תנאי סף גמישים יותר,³⁹ פתיחות חינוכית רבה יותר, וכן מענה לאתגרים רחבים יותר מבחינה לימודית וחינוכית. הרב שלמה גורן (שו"ת תרומת הגורן, ח"ב סי' לב), מסביר את תקנת יהושע בן גמלא (בבא בתרא כא ע"א) שביססה את מערכת החינוך בתקופת בית שני: ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל... שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.

הרב גורן טוען שהגמרא בברכות,⁴⁰ הדנה בסילוק השומר מפתח בית המדרש לאחר העברת רבן גמליאל מנשיאותו, ומחלוקת בית שמאי ובית הלל,⁴¹ בשאלה איזה תלמיד ראוי לקבל, עוסקים בחינוך בוגרים ושם יש מחלוקת האם צריך לקבל כל תלמיד או שניתן לעשות מיון בין התלמידים. אבל תקנת יהושע בן גמלא עוסקת בחינוך ילדים וממנה לדעתנו עולה הוראה חד משמעית שיש לקבל את כל הילדים:

אין לנו רמז לכך שבבתי ספר לילדים בגיל הרך... היתה נהוגה סלקציה מכל סוג שהוא בין התלמידים, לא סלקציה כלכלית, לא סלקציה של רמה כשרונית, ולא סלקציה דתית.

הרב גורן טוען שההבדל בין שתי מערכות החינוך הוא, שמערכת החינוך היסודית היא מערכת ממלכתית - תקנת חכמים, שמקיפה את כולם, ולכן אין לעשות בה הבחנות.⁴² לעומת זאת, מוסדות חינוך לתלמידים בוגרים, אינם פועלים מכוח תקנת חכמים, ולכן היו שהציבו בהם תנאי קבלה. בעקבות דברים אלו הרב גורן (שם) מסיק:

ולכן מן הדין הוא לכפות את האינטגרציה על ההורים ולא להרשות שום אפליה ביחס לחינוך בבתי הספר היסודיים בין ילד לילד, בין שכבה לשכבה, בין עדה

37. הצדקה יכולה להתבצע בשני רבדים, ברובד הגשמי וברובד הנפשי, ברובד הגשמי כמו בפתיחת גמ"חים שונים, יצירת מקורות תעסוקה, פתיחת בתי תמחוי, ועוד. וברובד הנפשי כפתיחת חוגים להנחיית הורים, סיוע לאנשים הזקוקים לתמיכה נפשית, ועוד.

38. ועיין במאמרו של הרב משה מונק 'דרכים להעלאת רמת הכיתה', ספר אוצרות של חינוך מעשי, ח"א ב, עמ' תתמו, על האסכולות השונות בארצות אירופה.

39. פתרון נוסף יכול להיות פתיחת מספר מוסדות, הצעה זו יש לשקול גם מבחינה תקציבית, ושיקולים מעין אלו חורגים מעניינו של מאמר זה.

40. ברכות כח ע"ב.

41. אבות דרבי נתן, ב מט.

42. וראה שם דבריו ביחס לקושי להגדיר ילדים בגילאי בית ספר יסודי כ'תלמידים שאינם הגונים'.

לעדה, ובין מעמד למעמד. תקנת יהושע בן גמלא נובעת מהחשש שיהיו הבדלים משמעותיים בחינוך היסודי שאותם מקבלים ילדי ישראל, וכדי למנוע פערים אלו, התקנה נועדה לאפשר לכל ילד ללמוד תורה. פסיקות דומות מצאנו אצל הרב אברהם שפירא,⁴³ וכן אצל הרב מרדכי אליהו.⁴⁴ ולכן נראה שמסקנת הדברים היא שמסורת החינוך היסודית הנהוגה בעם ישראל היא מערכת חינוך הטרוגנית הפותחת את שעריה לכל החפצים ללמוד תורה.⁴⁵

סיכום ומסקנות

באופן כללי ניתן לומר שהמסקנה המרכזית של המאמר היא שכשם שהחברה בכללה היא חברה הטרוגנית, המורכבת מאנשים שונים, כך גם חברות מצומצמות יותר כקהילה, יישוב קהילתי, שכונה, יכולות להיות הטרוגניות באותה מידה. כמו כן הטרוגניות סוציו-אקונומית טומנת בתוכה ברכה לחברה והיא מאפשרת ליישם את ערכי הצדקה בעם ישראל.

ומכאן למסקנות היותר ספציפיות של מחקר זה:

- (א) 'הרחק משכן רע' - יש שהבינו שהיא הנחיה ועצה טובה, ויש שראו אותה כהלכה פסוקה.
- (ב) חז"ל החשיבו מחללי שבת כ'עובדי עבודה זרה' שראוי שלא לגור במחיצתם. בדורות האחרונים רבים מגדולי ישראל רואים בהם 'תינוקות שנשבו' שאין איסור לגור בשכנותם.
- (ג) לדעות הרואות בהם 'תינוקות שנשבו' הרחקה כיום ממקום מגורים של מחללי שבת עלולה להרחיק את מחללי השבת מן השבת ומן התורה בכללה עוד יותר.
- (ד) הקמת יישוב דתי אינה דומה להפרדת הקהילות' (למי שהתנגד לה) משום שההפרדה אינה מיועדת להפרשת ציבור מכלל ישראל ולאסור עמו שיתופי פעולה אלא כדי לשמור על אורח חיים יהודי נאות. למי שתמך ב'הפרדת קהילות', יישוב מעורב אינו מצריך הפרדה מפני שבדרך כלל אין בהתאגדות משום החזקת ידי עוברי עבירה אלא רק יחסי שכנות.
- (ה) מרכיב חשוב בהחלטה אם לגור ביישוב הטרוגני הוא האינטראקציה וההשפעות ההדדיות שקיימת בין התושבים. במקום שבו ההשפעה ההדדית היא נמוכה (כמו שבדרך כלל מצוי בערים) קהילה דתית יכולה לשמש כעוגן חברתי. במקום שבו ההשפעות ההדדיות הם גדולות (כמו ביישובים ומקומות קטנים) יש לשקול מה יהיו תוצאות ההשפעה החברתית. כאשר ישנה הערכה שהמגורים ישפיעו בצורה שלילית, ישנם פוסקים שאוסרים לגור במקום כזה. גם הסוברים שאין כאן איסור הלכתי, בוודאי מודים שישנה הדרכה של חז"ל להתרחק מסביבה כזו.

43. הרב יהודה זולדן, 'צדקות יהודה וישראל', עמ' 456, הנידון שם הוא שליחת ילדי לבתי ספר יסודיים של רשת נועם.

44. הרבנות הראשית לישראל, שבעים שנה ליסודה, עמ' 636.

45. יש מקום גם לעסוק בשאלת הרווחים החינוכיים בהשוואה לקשיים שעלולה לגרום מערכת הטרוגנית, לשאלות אלו יש התייחסות במאמר המלא (ראה לעיל הערה 1).

- (ו) הטרוגניות סוציו-אקונומית, היא אופן התיישובות מבורך:
- (1) בחברה הטרוגנית נוצרות הזדמנויות רבות לתרומה.
- (2) המגורים במקום מאפשרים שהתרומה תהיה טבעית וזמינה.
- (ז) רבים מהפוסקים סבורים שמוסדות החינוך (לפחות עד גיל מצוות) צריכים להיות פתוחים לקליטה רחבה של ילדים הרוצים להתחנך לתורה ויראת שמיים, בלא הבחנה מה היא רמתם הדתית והלימודית של הילדים.
- (ח) המסקנות שעולות ממאמר זה ביחס לוועדות קבלה של יישובים דתיים הן:
- (1) המנעד הדתי של תושבים שיכולים להתקבל ליישוב אמור להיות רחב, ובתנאי שהמתקבלים מכבדים את אופיו של המקום ואינם באים מתוך רצון לשנות אותו.
- (2) יש לשאוף לקבל כמה שיותר משפחות מרקע סוציו-אקונומי נמוך וזאת בהתאם לכוחה וגודלה של הקהילה.

